

kaderman en Paul de Groot kenden de inhoud. Ook zittende kandidaten werden aan een dergelijk aanvullend onderzoek onderworpen.²¹

Doordat de kadermannen hun werk in een sfeer van geheimhouding en geheimzinnigheid verrichtten en uiteindelijk slechts aan algemeen secretaris De Groot verantwoording schuldig waren, ontwikkelde het instituut van de kadermannen zich tot een persoonlijk instrument van De Groot dat hem in staat stelde zijn eigen 'personeelspolitiek' te voeren. Het zou echter te ver gaan dit 'veiligheidsapparaat' te vergelijken met de professionele veiligheidsdiensten waarover De Groots Oosteuropese collega's de beschikking hadden. Daarvoor was het geheel, zo was de BVD tenslotte gebleken, toch te klein-schalig, te weinig samenhangend en werkte het teveel à l'improviste.²²

voorbereiding op de 'illegaliteit'

Behalve dat hij leiding gaf aan de activiteiten van Controle Commissie en kadermannen, was De Groot ook degene die het initiatief nam tot de voorbereiding van de CPN op 'de illegaliteit', het zonodig ondergronds voortbestaan van de partij. De op de Praagse gebeurtenissen gevolgde anti-communistische maatregelen, zoals het weer invoeren van het ambtenarenverbod en de voorbereiding van de Wet Buitengewone Bevoegdheden Burgerlijk Gezag (WBBBG), hadden De Groot eind 1949 tot de uitspraak gebracht dat de Nederlandse regering van plan was "het Hitlerspel te herhalen" en "de arbeidersklasse te knevelen". De toen in voorbereiding zijnde Wet BBBG zou het de regering in de ogen van De Groot mogelijk maken op elk gewenst moment "de fascistische dictatuur" in te voeren.²³

De door De Groot gepercipieerde bedreiging van de CPN door de Nederlandse overheid en met name door de Binnenlandse Veiligheidsdienst had overigens al vòòr 'Praag' geleid tot een aantal maatregelen die in de ogen van de CPN-leiding een defensief karakter hadden, maar die in de rapportage van de dienst meer ominuus werden omschreven als 'voorbereiding op de illegaliteit'. Al in de zomer van 1947 had de CVD geconstateerd – en daarvan mededeling gedaan aan minister-president Beel – dat de CPN tekenen vertoonde van angst voor mogelijke invallen door de politie in kantoren van de partij. Ledenadministraties waren namelijk vanuit die kantoren overgebracht naar particuliere adressen, een gang van zaken die er volgens de dienst op kon duiden dat de CPN plannen koesterde die mogelijk tot ingrijpen van de overheid zouden leiden.²⁴ Mogelijk had de CVD-nota – waarin dat niet met zoveel woorden werd gezegd – betrekking op de aangekondigde maar mislukte politieke staking tegen het Nederlandse optreden in Indonesië²⁵ en waren de gesignaleerde communistische maatregelen ingegeven door de vrees voor repressief optreden van de overheid in verband daarmee.

De Praagse gebeurtenissen in februari 1948 en de manier waarop de Nederlandse overheid daarop reageerde vergrootten de toch al bij de CPN levende angst. Vanuit Amsterdam kregen de partijdistricten nog eens de uitdrukkelijke opdracht, hun ledenadministraties uit de partijgebouwen weg te halen (naar men moet aannemen voor zover dat niet al eerder was gebeurd), begeleid door de boodschap dat aan de plaatselijke politie

al arrestatiebevelen op naam waren uitgedeeld.²⁶

Deze laatste opmerking is interessant omdat hij erop kan wijzen dat de CPN op een of andere manier lucht had gekregen van het streven van de CVD om in samenwerking met de plaatselijke politiekorpsen te komen tot de zogenaamde "A-lijst"²⁷ – dit los van het algemeen bekende feit dat de regering de Wet Buitengewone Bevoegdheden Burgerlijk Gezag in voorbereiding had genomen.

Overigens is het aannemelijk dat de wat paniekerige houding van de CPN-leiding juist in deze periode werd ingegeven enerzijds door de verwachting en in elk geval de hoop dat weldra ook in West-Europa 'de wet verzet' zou worden, en anderzijds de vrees dat de kapitalistische overheden, waaronder de Nederlandse, zich daartegen met hand en tand zouden verzetten. Wat dat betreft konden zowel de CPN als de CVD zich spiegelen aan de gebeurtenissen in Frankrijk, eind 1947, waar de regering een 'opstand' van de Franse communistische partij PCF had bedwongen. Naar het hoofd van de Franse inlichtingendienst daarover aan Eindhoven had medegedeeld was er sprake geweest van een "perfecte operatie van de vijfde colonne"; er waren bij de communisten wapens gevonden en men was er zeker van dat 'de Russen er achter zaten'.²⁸

De CVD zag dan ook de communistische 'voorbereidingen op de illegaliteit' in het perspectief van mogelijk te verwachten revolutionaire activiteiten. Aan dat wantrouwen van de communistische bedoelingen werd voedsel gegeven door berichten dat de CPN de vorming voorbereidde van een ondergronds kader dat, wanneer het moment daar zou zijn, leiding zou moeten geven aan sabotage in de bedrijven.²⁹

Hoewel de CVD het desondanks begin 1949 nog weinig aannemelijk achtte dat de CPN voorrang zou geven aan 'ondergrondse activiteit', omdat naar de mening van de dienst de omstandigheden in Nederland daartoe geen aanleiding gaven³⁰, bleek de CPN-leiding die omstandigheden anders te interpreteren. Medio september van dat jaar berichtte de inlichtingendienst (ID) van de Amsterdamse politie dat in het landelijk bureau van de CPN in de Roemer Visscherstraat dagenlang papieren werden verbrand uit vrees voor een verbod van de partij³¹; een half jaar later verklaarde, volgens informatie van de Utrechtse ID, partijbestuurder J. Schalker rekening te houden met een verbod van de partij, reden waarom nog niet algemeen bekende leden van de CPN zoveel mogelijk op de achtergrond moesten blijven.³² Conform deze richtlijn gebruikten de door hem bedoelde CPN-leden in het telefonisch en schriftelijk verkeer met de partijorganisatie niet langer hun naam, maar gingen zij ertoe over zich met een nummer bekend te maken. Zo zouden zij, anders dan als zodanig bekend staande functionarissen van de partij, zich aan arrestatie kunnen onttrekken en in noodgeval de partij ondergronds gaan leiden.³³

De communistische acties in de eerste maanden van 1950 tegen de aan- en doorvoer van Amerikaanse wapens via Nederlandse havens gaven, zo bleek uit berichten die de BVD in maart bereikten, nieuw voedsel aan de vrees van de CPN-leiding, dat de overheid tegen de partij zou optreden en zou overgaan tot arrestatie van leidende functionarissen.³⁴ Bovendien verscherpte de eind juni 1950 uitgebroken Koreaanse oorlog in de optiek van de CPN-leiding nog eens de noodzaak een ondergronds voortbestaan van de partij voor te bereiden. De partijleiding was er niet gerust op, dat deze oorlog tot het Koreaanse

schiereiland beperkt zou blijven. Partijleider De Groot had daarop al een voorschot genomen door, naar de Nederlandse gezant in Warschau aan Den Haag meldde, in het Poolse partijdagblad *Tribuna Ludu* te verklaren dat "de Nederlandse arbeiders behulpzaam [zullen] zijn aan de bevrijdende Sovjet troepen" wanneer de imperialisten weer een oorlog zouden beginnen en het Sovjet-leger de Nederlandse grens zou overschrijden bij het achtervolgen van de agressor.³⁵ Na het uitbreken van de vijandelijkheden in Korea was, zo meende de BVD te weten, het partijbestuur van de CPN herhaaldelijk bijeen gekomen³⁶ en was uiteindelijk tot de slotsom gekomen dat een derde wereldoorlog moeilijk meer te vermijden zou zijn.³⁷ Begin juli had De Groot in een vergadering van de Dagelijkse Leiding van de CPN de situatie inderdaad als "zeer dreigend" omschreven en had hij verklaard dat "men moet rekening houden met het ergste". In verband daarmee, en met "de te verwachten provocaties" (van de kant van de BVD) achtte hij een "orde-organisatie" noodzakelijk die eventueel gebouwen zou moeten bewaken en afdelingsvergaderingen beveiligen.³⁸

Van deze beraadslagingen in de top van de CPN was de BVD niet op de hoogte, maar het werd de dienst wel duidelijk dat de leiding van de partij ervan uitging dat de CPN verboden zou worden en de leiders gearresteerd, en dat de partij zich ging voorbereiden op de 'illegaliteit'. Uit het hele land kwamen bij de BVD rapporten binnen over in dat kader waargenomen maatregelen en activiteiten. Zo meldde de ID Groningen dat enkele 'communistisch georiënteerde personen uit kunstenaarskringen in Amsterdam' in het plaatsje Zeegse onderduikadressen gezocht hadden ten behoeve van prominente Amsterdamse communisten, onder wie De Groot – maar zonder resultaat.³⁹ Uit Arnhem kwam het bericht dat daar eind juni, enkele dagen na het uitbreken van het conflict in Korea, de ledencartotheek van de EVC was vernietigd. De betreffende namen en adressen waren tevoren op lijsten gezet en vervolgens in de woning van een der EVC-bestuurders achter het behang geplakt uit vrees voor een overval door de politie.⁴⁰

Dat vooral De Groot zich zorgen maakte over een eventuele arrestatie en wat hij zag als voorbereiding daartoe, blijkt uit een anecdotisch verhaal dat de BVD pas jaren later ter ore kwam. Volgens dit verhaal zou De Groot in die dagen zijn vertrouweling Y. de Jong, de man bij wie hij in de Tweede Wereldoorlog ondergedoken had gezeten, als 'stand-in' hebben laten optreden. Wanneer De Groot op weg naar een afspraak bemerkte (of meende te bemerken) dat hij door de BVD werd gevolgd, deed hij geen pogingen zijn volgers 'af te schudden'. Hij liet zich dan door zijn chauffeur naar het CPN-hoofdkwartier Felix Meritis rijden, ging naar binnen en liet daar de ijlings ontboden De Jong zodanig kleden en schminken dat hij van een afstand op De Groot leek. Even later stapte dan 'De Groot' de voordeur van Felix Meritis uit, om zich door De Groots chauffeur naar huis te laten rijden. Daar bleef de volgploeg van de BVD, die deze maskerade was ontgaan, posten tot in huize De Groot het licht uitging. De echte De Groot kon op die manier intussen ongehinderd gaan waarheen hij wilde.⁴¹

De BVD hield de regering op de hoogte van de hierboven weergegeven ontwikkelingen. In een brief aan de eigen minister van Binnenlandse Zaken en aan de minister-president maakte de dienst melding van de "verstreckende maatregelen" die het partijbestuur van de CPN had genomen: belangrijke partijpapieren waren op "duikadressen"

ondergebracht en ledencartotheken vernietigd nadat de namen en adressen op ledenlijsten waren overgebracht. Deze maatregelen golden niet alleen de CPN zelf, maar ook mantelorganisaties zoals de Nederlandse Vrouwenbeweging. "Bekend is", zo eindigde de eerste rapportage aan de regering over dit onderwerp, "dat de partij verwacht dat de regering de CPN en de mantelorganisaties zal verbieden. Het Koreaanse conflict heeft deze vrees nog aangewakkerd."⁴² Op basis van nadere informatie uit operationele bron⁴³ kon de BVD veertien dagen later de ministers nog concreter inlichten: in het CPN-district Amsterdam waren de namen en adressen van de leden vervangen door een cijfercode die aan slechts drie personen per afdeling bekend was; vooraanstaande functionarissen moesten omzien naar onderduikadressen – maar wel zeer in het geheim, zodat de gewone leden daarvan geen weet zouden hebben; het partijbestuur had besloten tot het oprichten van ordediensten die moesten zorg dragen voor de beveiliging van de partij-eigendommen en voor de bescherming van vooraanstaande partijfunctionarissen; tenslotte was het de leden verboden adressenmateriaal onder zich te hebben.⁴⁴

Behalve de regering werd ook de militaire inlichtingendienst van deze maatregelen op de hoogte gebracht⁴⁵, omdat deze dienst immers belanghebbende was bij de samenstelling van de 'A-lijst': communisten die in de buurt van militaire objecten woonden werden op de lijst geplaatst, ook al hadden zij geen leidende functie in een communistische organisatie. Bovendien zou in geval van dreigende oorlog het militaire opperbevel op grond van de Oorlogswet het sein tot de feitelijke overheidsmaatregelen (internering, confiscatie gebouwen) moeten geven.⁴⁶

Hoewel de vrees van de CPN voor tegen haar gerichte maatregelen logisch was, zeker in geval van oorlog, berustte zij niet op specifieke informatie daaromtrent. De CPN-leiding beschikte niet, naar overigens pas later bleek⁴⁷, over een of meer informanten die de partij hadden kunnen vertellen of de overheid inderdaad op het punt stond de gevreesde anti-communistische maatregelen daadwerkelijk uit te voeren. In het voorjaar van 1940 was dat wel het geval geweest. Toen had de CPN-leiding van een hoge ambtenaar bij het ministerie van Justitie de tip gekregen dat de regering internering van extremisten overwoog, ook van communisten. Daardoor had de partij zich toen kunnen prepareren.⁴⁸

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog beschikte de partij niet meer over deze sympathiserende tipgever, zodat de verwachting dat de overheid tegen de partij zou optreden slechts gebaseerd kan zijn geweest op de aankondiging van het 'ambtenarenverbod' en van de wet BBBG, en vooral op de perceptie van hetgeen communisten te verwachten hadden van een kapitalistische overheid die zich aan de eigen macht vastklampte. In die tijd had met name De Groot zijn kaarten erop gezet dat een Russische bezetting de Nederlandse communisten aan de macht zou brengen. Zijn mede-partijbestuurders hield hij voor, dat 'ze' binnen niet al te lange tijd hier zouden zijn en dat 'wij' het dan voor het zeggen zouden krijgen.⁴⁹ Een tiental jaren later bleek De Groot zijn geloof daarin te hebben verloren. Zijn hoop op de macht had hij toen gevestigd op een soort reprise van de revolutiegolf van 1918, onder invloed waarvan naar hij hoopte regering en bourgeoisie naar de Verenigde Staten zouden vluchten danwel bereid zouden zijn tot een politieke ommezwaai.⁵⁰

Hoewel de Binnenlandse Veiligheidsdienst in 1950 van De Groots gedachtengangen en overwegingen veel minder goed op de hoogte was dan tien jaar later, wist de dienst zijn intenties tamelijk dicht te benaderen. In een brief aan minister-president Drees en minister van Binnenlandse Zaken Teulings maakte Einthoven melding van de voorbereidingen die de CPN aan het treffen was voor de opbouw van een illegaal partij-apparaat. Hij noemde in dat verband het onderbrengen van ledencartotheken en stencilmachines bij individuele partijleden, het verbod op het noemen van namen in verslagen van districtsconferenties en het zoeken van onderduikadressen voor het partij kader. Al deze maatregelen maakten het, aldus Einthoven, de BVD moeilijker in de CPN op voldoende hoog niveau inlichtingen in te winnen. Bovendien was er dan ook nog het verschijnsel van de 'geheime leden' – mensen die wel lid waren van de CPN maar dat zorgvuldig geheim hielden. Zij kregen *De Waarheid* in gesloten couvert over de post of aangereikt door vertrouwde partijgenoten. Hun namen kwamen niet voor in de gewone ledencartotheken. Maar vooral verontrustend waren de door de dienst gesignaleerde voorbereidingen door communistische arbeiders op de overname van de bedrijven waarin zij werkzaam waren. Een en ander zou zijn beslag krijgen na de communistische machtsovername die zou moeten plaats vinden in het kader van een Russische bezetting – een gang van zaken waarmee men, aldus Einthoven, in communistische kringen rekening hield gezien de grote oorlogsdreiging.⁵¹

Vandaar dat tot in de tweede helft van de jaren vijftig de inspanningen van de BVD ten aanzien van het communisme er voor een groot deel op gericht waren, voorbereidingen tot een al dan niet gewelddadige machtsovername tijdig te onderkennen. Ook de vraag, in hoeverre de CPN-leiding in staat zou zijn onder omstandigheden van een Russische bezetting politieke leiding te geven, hield de dienst bezig.⁵² Daarbij deed de BVD expliciet een beroep op de politie, die zeker in die tijd de voornaamste leverancier was van inlichtingen over de CPN en haar nevenorganisaties. Eind 1950 vroeg Einthoven de politiechefs aandacht te schenken aan indicaties die zouden kunnen wijzen op het voorbereiden van een illegale partijorganisatie, een ondergrondse pers, de overname van bedrijven door communisten. Tijdens een bijeenkomst in Den Haag, eveneens in december 1950, hadden de daar aanwezige politiechefs samen met hun gastheer Crabbendam een gedetailleerde vragenlijst samengesteld die nu als richtlijn bij Einthovens verzoek was gevoegd. Het ging om zaken als de bewaking van partijgebouwen, geheime leden, de identiteit van koeriers en lijfwachten, indicaties van spionage-activiteiten. De ernst van dit alles werd nog eens extra onderlijnd doordat minister Teulings bij de vergadering met de politiechefs aanwezig was geweest en hen zijn erkentelijkheid had betuigd voor hun belangrijke werk.⁵³

Toen duidelijk werd dat het Koreaanse conflict niet tot een derde wereldoorlog zou leiden, verslaptte bij de CPN de aandacht enigszins voor de 'illegale' aspecten van het communistische partijwerk. Zo vernam de BVD in augustus 1951 dat Brandenburg in maart van dat jaar had geklaagd dat velen in de CPN het oorlogsgevaar onderschatten, waardoor "bepaalde organisatorische maatregelen" uitbleven.⁵⁴ Maar niet alleen vertoonde de partij weinig bereidheid meer tot het nemen van dat soort maatregelen, ook al genomen maatregelen werden geleidelijk terug gedraaid. Zo begon De Groots vertrouweling mevrouw Van Ommeren-Averink de persoonsdossiers van de partijbe-

stuurders (de 'biografieën') die zij op verschillende adressen had ondergebracht, weer in te zamelen toen de grootste spanningen geweken waren.⁵⁵

De BVD evenwel, nog onvoldoende in de CPN doorgedrongen om deze signalen op hun juiste waarde te schatten, bleef met ijver en hardnekkigheid het spiegelbeeld van de communistische 'illegale' activiteiten, de operatie 'Diepvries', voorbereiden. Zo zond de dienst in maart 1952 instructies aan de politieverbindingen met het oog op eventuele huiszoekingen bij 'extremistische personen'. Daarin werd gewezen op de bij de CPN bestaande beveiligingsmaatregelen, zoals het coderen van de namen op lidmaatschapskaarten.⁵⁶ Pas tegen het einde van de jaren vijftig stond de dienst zichzelf, dankzij de invallende 'dooi' en de verbeterde informatiepositie in de CPN, een wat meer ontspannen benadering van de CPN toe.⁵⁷

wapens, aanslagen, sabotage

Het feit dat de BVD zich gedurende het eerste tiental jaren na de oorlog concentreerde op het onderkennen van aanzetten tot een al dan niet gewapende machtsovername door de Nederlandse communisten, bracht met zich mee dat de dienst zeer gespitst was op de eventuele aanwezigheid van wapens in communistische handen en op aanwijzingen met betrekking tot het gebruik van die wapens bij aanslagen en sabotage-acties. Veel leverde dat niet op, en waarschijnlijk was er ook niet veel. Wel waren er bij tijd en wijle geruchten, die bij nader onderzoek een gering realiteitsgehalte bleken te hebben. Zo kwam de marechaussee in 1947 met het bericht dat afdelingen van de CPN schietoefeningen hielden in een rijwielstalling in de Amsterdamse Damstraat.⁵⁸ Nader onderzoek, op verzoek van de CVD uitgevoerd door de inlichtingendienst van de Amsterdamse politie, bracht aan het licht dat deze rijwielstalling werd gedreven door de bekende EVC-bestuurder B. Brandsen. Het gerucht met betrekking tot de schietoefeningen, aldus de politie, was al meer dan een jaar bekend. In februari was de rijwielstalling veertien dagen lang onder observatie genomen, zonder dat dit iets verdachts had opgeleverd.⁵⁹ Op dezelfde manier bleek een bericht over wapenopslag door communisten in Luyck's Mosterdfabriek te Amsterdam na ruim een jaar een canard te zijn geweest.⁶⁰

Van een wat andere aard, al had het wel met wapens te maken, was het bericht dat de BVD in september 1949 aan de inlichtingendienst van de marine stuurde. Naar de dienst had vernomen verzamelde het partijbestuur van de CPN namen van dienstplichtigen die vanuit communistisch gezichtspunt betrouwbaar waren. Aan de hand van de aldus bijeengegaaarde namen zou de CPN in de krijgsmacht cellen van maximaal drie personen willen vormen. De vraag die de dienst aan de militaire collega's stelde was, of dit bericht kon kloppen. Zo ja, dan zou de dienst zich genoodzaakt zien, in de CPN nader onderzoek te gaan plegen.⁶¹ In het desbetreffende dossier ontbreekt elk spoor van enige reactie van militaire zijde, zodat ook dit bericht waarschijnlijk meer een gerucht dan een feitelijke waarneming zal zijn geweest.

Geloofwaardiger lijkt een bericht uit 1957 – de tijd waarin de BVD binnen een betrekkelijk korte tijdsperiode de beschikking kreeg over enkele hoogwaardige bronnen in en over de CPN. Volgens iemand die 'destijds' – mogelijk aan het begin van de jaren vijftig – werkzaam was geweest op het CPN-kantoor in de Roemer Visscherstraat, was